

УДК 316.444

В.М.НОВІКОВ,
*доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу Інституту демографії та соціальних
досліджень ім. М.В.Птухи НАН України*

ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Актуальність теми дослідження. Сучасна освіта – це потужний механізм соціальної інтеграції, вирівнювання стартових можливостей громадян. При різкому майновому та соціальному розмежуванні українського суспільства освіта є одним із небагатьох соціальних інститутів, які первісно забезпечують молодому поколінню активну участь у ринковій економіці на рівних правах.

Проблема професійної і соціальної самореалізації зазвичай розглядається опосередковано через питання працевлаштування як фактор збалансування окремих сегментів ринку праці, тобто як суто економічна проблема безвідносно до інноваційного характеру суспільного відтворення. У контексті досягнення продуктивної зайнятості освіті відводиться допоміжна роль. Однак на сучасну освіту покладається дві функції: по-перше, фундамент економіки постіндустріального, інформаційного суспільства, що засновується на знаннях; по-друге, освіта сьогодні – важливий засіб і ресурс становлення креативної особистості, яка матиме необхідні знання, навички і компетентності для інтеграції в інформаційне суспільство на різних рівнях і здатна навчатися впродовж життя.

Ставлення до освіти як до галузі, що забезпечує технологічний розвиток і виконує роль соціального ліфта, вимагає серйозних реформаційних кроків до оновлення змісту загального і професійного навчання, механізму функціонування освітніх закладів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні напрямів і конкретних заходів, що забезпечують перехід від розробки коротко- і середньострокових програм розвитку освіти до довгострокової моделі освіти, яка дає можливість підвищити адаптивність громадян до змін, навчити їх специфічним компетенціям пошуку, оцінки та впровадження інноваційних технологій. Формування у молодих людей культури пошуку й оновлення знань, практико-орієнтованих навиків сприяє їх професійному зростанню і соціальній самореалізації.

Інституціоналізація цих цільових настанов повинна реалізовуватися через удосконалення освітянських технологій, підвищення змістовності освіти, її організаційної і економічної модернізації. Висування зазначених питань на передній план для країни, що претендує на висхідний економічний тренд, – одне з нагальних завдань даної роботи.

Виклад основного матеріалу. Інвестиції в освітянську галузь мають забезпечувати розвиток освіти глобального інноваційного укладу, яка виключає небезпечні для соціальної стабільності зони нерівності на ринку праці.

Для сучасної України гострота проблем освіти не викликає сумніву, підтвердженням чого є інформація Держкомстату і результати міжнародного моніторингу. Перше, на що потрібно звернути увагу, це питома вага освітянського виду діяльності у створенні ВВП порівняно з іншими видами діяльності. В Україні протягом 2001–2007 років частка освіти у створенні ВВП зростає з 4,2% до 5,0% і перевищує частку цілого ряду галузей виробництва. У цілому за цей період темпи зростання валової доданої вартості, обсяг якої припадає на освіту, перевищують такі показники валової доданої вартості, що створена за рахунок усіх видів економічної діяльності (5,06 і 4,1% відповідно).

Наведені цифри свідчать про позитивну тенденцію зростання ролі інтелектуальної праці в українській економіці. Однак водночас вони демонструють 6-кратне відставання за цим показником від розвинутих країн.

На шляху переходу до постіндустріального суспільства Україна не може вирішувати економічні проблеми за рахунок простого нарощування чисельності зайнятих. Дедалі більшого значення набуватимуть якісні характеристики людського капіталу – кваліфікація, здатність до отримання знань упродовж життя, стан здоров'я, культури, психологічної готовності до прийняття рішень, дій у нестандартних ситуаціях, творчого та ініціативного підходу до справи. Практика розвинутих країн показує, що навіть в умовах високотехнологічних виробничих процесів людина залишається головним фактором виробництва, і має бути ставлення до працівника як до особистості.

Інноваційний характер освіти стає важливим інструментом впливу як на молоде покоління, так і на людей середнього і старшого віку. Його роль у соціалізації працездатних груп населення визначається вимогами сучасного життя до відкритості й розвитку освітньої системи. Закритість освіти, обмеження її традиційним змістом освітянських методів навчання й організації навчального процесу дає можливість тільки виживати, але не розвиватися. Стагнація освітньої системи перешкоджає досягненню успіху й залишає незаможні верстви населення на нижчих рівнях соціальної стратифікації.

Аналізуючи стан освіти в Україні, необхідно звернути увагу на результати соціологічних досліджень, які свідчать, що різні ланки освітньої системи перестають виконувати функції «соціальних ліфтів», в окремих сферах навіть втрачають статус захисного інституту, який сприяє соціальній рівності. Є всі підстави вважати, що сучасна українська середня освіта за своїми стандартами значно відстає від зарубіжної. Моніторинг за міжнародною програмою оцінки освітянських досягнень учнів PISA (Programme for International Student Assessment), який здійснювався в 32 країнах світу, виявив низький рівень функціональної грамотності учнів країн СНД. Результати моніторингового дослідження стосуються й української середньої школи, оскільки підходи до навчання подібні з країнами, що обстежувалися. Дослідження освітянських досягнень учнів проводилося по трьох основних напрямках: «грамотність читання», «математична грамотність» та «природничо-наукова грамотність». Особлива увага надавалась оцінці оволодіння учнями загальноучбовими й інтелектуальними вміннями.

За результатами дослідження, учні Росії і Латвії по вищезазначених напрямках розподілилися на 26–29 місцях серед 32 країн [1].

Результати дослідження показують, що в системі загальної освіти сформувалися негативні, з погляду професійної і соціальної мобільності, явища й тенденції. Їх причини різні, проте вони є наслідком невисокої якості освіти. У контексті професійного

зростання молоді проблема ефективності освіти набуває важливого виміру – наявності та якості зв'язків між окремими ланками освітньої системи, що передбачає змістовну й організаційну спадкоємності між рівнями і ступенями навчання.

Ефективним засобом вирівнювання стартових можливостей дітей вважається дошкільна освіта. Рядом досліджень встановлено, що діти, які не відвідують дитячі дошкільні установи, важко освоюють шкільну програму й поступаються в успішності більш підготовленим учням [2, с. 139].

В Україні проблема дошкільної освіти останніми роками загострилась і поки не набула пріоритетності в освітній політиці держави. Мережа дошкільних закладів протягом 1990–2008 років скоротилася на 37,1% при зменшенні в них місць на 49,2%. Рівень охоплення дітей залишається недостатнім, особливо в сільській місцевості, де він становить 33% і є нижчим за рівень 1990 року – 43%. У міських поселеннях охоплення дітей дошкільними закладами в 2008 році дещо перевищувало рівень 1990 року і становило 69% проти 64% [3].

Чистий показник охоплення освітою в дошкільних закладах дітей різних вікових груп (чисельність вихованців певного віку в % до чисельності населення відповідного віку) залишається в цілому по Україні на 13,4% нижче рівня 1990 року, в тому числі в містах – на 7,5%, у сільській місцевості – на 28,9% [3, с. 14].

Із кожним роком проблема дефіциту місць у дошкільних навчальних закладах стає все відчутнішою. Вона штучно вирішується збільшенням кількості груп на базі функціонуючих закладів, що призводить до перевантаження проектної потужності дошкільних закладів.

Результати дослідження свідчать, що тенденція до щільності дошкільних закладів посилюється. Так, щільність місць у них протягом 2007–2008 років підвищилася на 6,9%, тоді як мережа цих закладів зросла на 2,9%. Фактично показник щільності дитячих навчальних закладів підвищився на 3,9% за один рік. Детальніший аналіз свідчить, що перевантаження відбулося за рахунок групи закладів, у яких на 100 місць припадає найбільша кількість дітей (131–160 осіб). Тут показник перевантаження підвищився на 7,6% [3, с. 40]. До того ж виховання ускладнюється застарілою матеріально-технічною базою дошкільних закладів, яка потребує оновлення.

За цих умов державна політика у сфері дошкільної освіти має сформулювати реалістичні завдання, орієнтовані на позитивний результат у межах завдань шкільної реформи. Головні цілі реформування освітянської системи – підвищення якості, доступність, ефективність навчання – безумовно зберігають своє стратегічне значення. Проте вони мають бути конкретизовані відповідно до стану освіти й сучасного етапу розвитку економіки країни.

Ключовим завданням є подолання бар'єрів на шляху доступності населення до дошкільних навчальних закладів. Одним із факторів, що обмежує доступність до дитячих садків, особливо до тих, де створені гарні умови для виховання дітей, є платність перебування в дошкільних закладах. Найбільшою мірою нерівність доступу до дитячих садків залежить від типу поселення.

За даними Світового банку, для 16,6% дітей, які не відвідують дошкільні заклади, основною причиною є нестача коштів на оплату послуг закладу у їхніх батьків. Інші причини: неприйнятність годин роботи закладу, відсутність вільних місць або його віддаленість від місця проживання мають другорядне значення. Проблема недоступності для сімей послуг дошкільного закладу більш актуальна для невеликих населених пунктів, де проживає сім'я. Якщо у великому місті лише 4,3% усіх дошкільнят не відвідують дитячі садки

через зазначені причини, в малому місті – 7,9%, то в сільській місцевості більше третини таких дітей. Таким чином, на передній план висувається проблема доступності дитячих дошкільних закладів для сільських сімей [2, с. 137]. Нерівність доступу до дошкільної освіти залежно від типу поселення є лише частиною проблеми малодоступності для соціально вразливих, малозабезпечених і навіть середньо забезпечених верств населення.

Дослідження показують, що більшість дошкільних закладів незадовільно оснащені сучасним дидактичним обладнанням, відчувають дефіцит у кваліфікованих педагогах, внаслідок чого вони не забезпечують зростаючий попит батьків на якісне виховання дітей. Гострота проблеми зменшується розвитком мережі приватних дошкільних закладів, послуги яких доступні лише середньо- і високодохідним домогосподарствам, які переважно мешкають у мегаполісах і великих містах. Такий стан консервує соціальну нерівність, сприяє маргіналізації дітей із бідних сімей.

Важливим завданням у справі доступності дошкільних закладів є модернізація існуючого механізму відшкодування батьками вартості перебування дітей у дитячих закладах. Нині відповідно до нормативних документів батьки вносять плату за харчування дітей у державному і комунальному дошкільному навчальному закладі в розмірі, що не перевищує 50% (у міській місцевості) та 30% (у сільській місцевості) від вартості харчування на день. Для батьків, які мають 3-х і більше дітей, плата за харчування становить 25% [2, с. 137].

Таким чином, плата за перебування дітей у дошкільному закладі адаптована, по-перше, до механізму соціальної підтримки багатодітних сімей, по-друге, до нівелювання ціннових відмінностей на ринку продовольчої продукції між містами і сільською місцевістю. Механізм відшкодування батьками витрат за перебування дітей у дошкільному закладі виконує соціальну функцію, яка пов'язана з диференціацією відшкодування вартості харчування та індиферентна до співвідношення динаміки цін на продовольчі продукти й доходів населення. Впродовж останніх дев'яти років ціни на харчування випереджали заробітну плату в 2,5 разу [4, с. 73]. За цих умов необхідно запроваджувати компенсуючі механізми відшкодування вартості харчування, які дають можливість нейтралізувати негативний вплив цін на доходи населення, або на погіршення якості харчування в разі неспроможності батьків відшкодувати підвищену вартість продуктів.

Враховуючи особливу значущість дошкільної освіти й проблемну ситуацію з її якістю і доступністю, можливо, доцільно на законодавчому рівні прийняти рішення про її обов'язковість. Такий крок створить умови для реалізації комплексу заходів, спрямованих на забезпечення доступності якісної дошкільної освіти. Він включатиме відповідальність посадових осіб і батьків за дошкільну освіту дітей. Гарантія загальної доступності дошкільних навчальних закладів має підкріплюватися фінансовими механізмами, що спрямовані на розширення дошкільної мережі, підвищення ефективності їх діяльності, бюджетну підтримку батьків для оплати послуг як державних, так і комерційних дошкільних закладів.

Наступна ланка освіти – середня школа, з суб'єктивних й об'єктивних причин також, як і дошкільна освіта, не відповідає вимогам сучасного навчання.

У умовах реформи цільові настанови загальноосвітньої школи повинні підкріплюватися новими освітянськими технологіями. Зміна технологій в освіті відіграє ключову роль в отриманні надійних результатів. В інформаційному суспільстві технології управління знаннями, індивідуалізації освіти й розвитку окремих навиків і здібностей набувають все більшого поширення та формують нову культуру мислення, яка приходить на зміну освітянській ідеології ХХ століття. Зміст нових технологій полягає у формуванні креативних компетентностей, які до останнього часу розглядалися як елітарні, а також у

масовій готовності молоді до постійної освіти. Головною відмінністю нової моделі освіти стає індивідуальний характер навчання, що підвищує потенційну мобільність учнів за рахунок вибору ними курсу й програм і на рівні формальної освіти, і в додатковій освіті. Сьогодні в Україні навчальних закладів, що забезпечують таке важливе культурне зрушення, одиниці, і розташовані вони у великих містах.

Перехід до інноваційних форм навчання, зокрема із застосуванням персоналізованих освітянських технологій, дозволяють собі країни, в яких ВВП на душу населення понад 15–20 тис. дол. США. Дана ознака відповідає рівню суспільних витрат на освіту таких країн, як США, Франція, Бельгія, Швейцарія, Скандинавські країни та ряд країн Азії.

В Україні економічний потенціал (ВВП на душу населення значно менше 15-ти тис. дол.) не дає змоги поки що підняти рівень фінансування освіти й розширити масштаби її інноваційності до рівня багатих країн. Проте потрібна серйозна модернізація навчання в середніх класах, де, як свідчать міжнародні порівняльні дослідження, спостерігається проблемна ситуація з навчанням.

Перетворення в середній освіті спрямовані на повну реалізацію потенціалу учнів, не досягають своїх цілей. Одна з основних причин низької ефективності шкільної реформи полягає у формальному підході до організації загального освітянського процесу, що здійснюється в Україні відповідно до Болонського процесу. За європейськими стандартами впроваджена 11-річна профільна середня школа. Профільна освіта вже розпочинається на нижньому (1–4 класи базової освіти) та середньому (5–9 класи базової освіти) ступені з орієнтацією кожного учня після закінчення 9-го класу на майбутню професію. Після завершення основної (базової) середньої освіти, загальну освіту в старшій школі продовжують здобувати дві третини учнів, для яких актуальним є запровадження профільного навчання. У зв'язку з цим важливою частиною нової моделі середньої освіти стає виокремлення специфічних методів і підходів до навчання на різних ступенях базової освіти. Отже, кожна ступінь розглядається як уособлена. Фактично, на думку фахівців, при трансформації 10-річної радянської трудової школи у 11-річну школу європейського типу не було створено організаційної структури європейської школи, де початкова (6–10-річні діти), основна (10–15-річні) і старша (15–17(18)-річні) – це не різні ступені однієї школи, як тепер в Україні, а окремі заклади. Такий розподіл є доцільним, враховуючи вікові особливості, учбові цілі та умови організації навчального процесу [5, с. 5–6].

Позитивним для профільної школи є акцент на взаємозв'язок між якістю й доступністю освіти, що розширює можливості професійної мобільності молоді. Здійснення програми профільної школи таким чином, щоб вона стала активним соціальним інструментом на рівні професійної підготовки учнів, потребує додаткових кадрових і матеріальних ресурсів. На думку фахівців, профілізація середньої школи вимагатиме подвійного збільшення фінансування. Підтримувати достойний рівень результатів навчання при високому ступені рівності освіти доступно країнам із високим інвестиційним потенціалом. Так, успіхи учнів Республіки Корея (Південна Корея) пояснюються багатократним збільшенням інвестицій у шкільну освіту [6, с. 197, 202]. Не випадково, що корейські учні середньої школи активно поповнюють контингент вищої школи. За кількістю випускників у ВНЗ ця країна посідає третє місце в світі. Аналогічна ситуація спостерігається й у Фінляндії. Майже 65% фінських учнів продовжують освіту в університетах або політехнічних інститутах. В Україні в університети теж вступають 65% випускників шкіл. Проте рівень їхньої підготовки не забезпечує потреби ринкової економіки.

Україна сьогодні не має достатніх ресурсів для реалізації комплексу заходів, спрямованих на забезпечення якості профільної освіти для всіх сімей. Враховуючи важливість розвитку профільної освіти, необхідно поступово й послідовно рухатися до поставлених

завдань, запроваджуючи нові й нестандартні організаційні та економічні інструменти. Зокрема, доцільно використовувати можливості, які дає кооперація зусиль шкільних закладів.

Практичним кроком у даному напрямі може бути об'єднання шкіл у ресурсні центри, територіальні об'єднання або освітянські округи. Фінансування нових структурних об'єднань складатиметься з коштів державного бюджету, місцевих бюджетів, корпоративних та інших джерел. Необхідною умовою функціонування об'єднань шкільних закладів є перехід навчальних закладів із бюджетного статусу в автономний заклад, що дає школам широкую економічну самостійність.

До інструментів, що забезпечують взаємозв'язок між успішністю навчання й соціальними факторами, слід віднести нормативно-подушове фінансування. Такий інституціональний механізм поєднує фінансування зі справедливим розподілом ресурсів, дає можливість підвищити ефективність використання коштів освітніх закладів. Нині на подушове фінансування освіти перейшли всі країни Східної Європи. В Україні перехід на нормативно-подушове фінансування стримується відсутністю необхідної законодавчої бази, прийнятних методик розрахунку нормативів за рівнем освіти, типом і видами освітніх закладів.

Значною мірою професійна і соціальна мобільність у свідомості населення пов'язані з вищою освітою. Можна з високою ймовірністю стверджувати, що громадянам України властиве стійке переконання в соціальній цінності професійної підготовки у ВНЗ. Понад те, останнім часом вища освіта сприймається як норма якості життя. Сьогодні 70% випускників шкіл і 80% – системи середньої професійної освіти налаштовані на здобуття вищої освіти. Тому не випадково, що в 2009 році у вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації прийнято 463,9 тис. осіб, тоді як випуск учнів середньої школи становив у цьому році 391,3 тис. [7, с. 17; 8, с. 8].

Україна за темпами охоплення населення вищою освітою й кількістю осіб, що навчаються у вищих навчальних закладах, посідає досить високе місце в світі. З 1990/91 року в розрахунку на 10 тис. населення у ВНЗ III–IV рівня чисельність студентів зростає більше ніж у 3 рази і становить 511 осіб. Професійну освіту здобуває приблизно 60% населення відповідного віку. У країнах Організації співробітництва і розвитку цей показник становить 25,1% [9, с. 20]. Загальна тенденція попиту на вищу освіту дає підстави сподіватись, що й у майбутньому Україна залишиться країною з високим рівнем освіченості населення. Мотивація населення до здобуття вищої освіти має бути забезпечена відповідними соціальними заходами на державному і корпоративному рівнях.

Річ у тому, що Україна, як і більшість країн світу, на початку XXI століття зіткнулася з проблемою неспроможності забезпечити з бюджету зростаючі витрати на освіту. За цих умов вищі навчальні заклади почали переходити до платного навчання, яке, в свою чергу, поставило на порядок денний проблему надання освітянських кредитів і перспективу розвитку даного виду споживчого кредитування населення в Україні. За державного регулювання освітянські кредити дадуть можливість сконцентрувати увагу на державному фінансуванні освіти й спрямувати дефіцитні бюджетні ресурси на пріоритетні напрями розвитку навчального процесу, а також перейти на гнучкі форми змішаного фінансування професійної освіти.

Міжнародний досвід має як позитивні, так і негативні наслідки запровадження програм студентського кредитування. У зарубіжних країнах інтерес до них виник у зв'язку з розширенням вищої освіти, загостренням бюджетних проблем і бажанням дотримуватися принципу рівності освітніх послуг. Відповідно до цього й розглядався вплив механізмів кредитування на підготовку студентів та їх мобільність на ринку праці.

Нині більшість країн, особливо в Європі, пропонують фінансову допомогу у вигляді грантів і позичок, проте відбулось очевидне зрушення в бік більшого використання останніх. Беручи до уваги цей факт, Всесвітній банк ще в 1994 році рекомендував як прийнятну форму студентської фінансової допомоги студентські позички, що гарантовані державою, а не гранти [10, с. 50]. При обґрунтуванні доцільності кредитної допомоги експерти виходили з доходів студентів, що навчаються, рівень яких дає змогу відшкодувати позичку. Пропозиції Всесвітнього банку є актуальними й для умов України. Однак масштаби й можливості кредитування населення поки не знайшли відповідного обґрунтування в наукових дослідженнях.

Застосування моделі позичок для фінансової підтримки студентів передбачає здійснення аналізу попиту населення на освітні послуги. В основу розрахунків покладено закон Енгеля. При побудові кривої попиту Енгеля, як правило, припускається лінійна залежність витрат населення на споживчі товари й послуги від одного фактора і не враховується рівень диференціації домогосподарств за доходами. На відміну від підходу Енгеля, який використовує один фактор (грошовий дохід), при побудові функції попиту в даній роботі використано додаткові регресори (коефіцієнти Джині та Аткинсона), що дало можливість оцінити вплив рівнів диференціації домогосподарств за доходами на зміну платоспроможного попиту.

У відділі соціальної інфраструктури Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України для цього розроблена модель двофакторної логарифмічної регресії, за якою оцінюється динаміка попиту населення залежно від рівня доходів домогосподарств і показників соціальної нерівності (диференціації):

$$\overline{\ln y} = a_0 + a_1 \ln x_1 + a_2 \ln x_2, \text{ де}$$

$\overline{\ln y}$ – попит населення на освіту,
 $\ln x_1$ – логарифм доходів домогосподарств,
 $\ln x_2$ – логарифм індексів нерівності (індекс Аткинсона).

Зазначене рівняння є функцією попиту на послуги освіти залежно від вищеназваних двох факторів. Двофакторна функція являє собою параболічну криву (крива Енгеля), де коефіцієнти еластичності a_1 і a_2 показують відносну зміну попиту на послуги закладів освіти при зміні рівнів доходу і показників матеріальної диференціації домогосподарств на один відсоток.

Перший змінний фактор характеризується рівнем грошових доходів домогосподарств, другий – індексами нерівності (диференціації) Джині й Аткинсона. Індекс Джині дає уявлення про динаміку попиту в цілому по всій сукупності домогосподарств. Індекс Аткинсона залежно від значення його параметра, величина якого змінюється з 0,25 до 4, оцінює платоспроможний попит на послуги закладів освіти залежно від диференціації домогосподарств за доходами. Найменший параметр $A(0,25)$ властивий найбільш забезпеченим групам домогосподарств, найбільший $A(4)$ – малозабезпеченим. Моделювання платоспроможного попиту населення здійснювалося за двома варіантами:

а) пофакторно за рівнянням Енгеля для виявлення соціальної мобільності домогосподарств безвідносно до рівної динаміки їх доходів; б) з урахуванням розміру доходів домогосподарств по роках.

Результати розрахунків параметрів рівнянь подано у нижченаведеній таблиці.

Таблиця 1

Параметри двофакторної моделі платоспроможного попиту домогосподарств на освітанські послуги

Індекси диференціації (нерівності), що використані при розрахунках	a_1	a_2	a_3	R^2
Джині	-2,227	0,659	0,106	0,907
Аткінсона з параметрами: A(0,25)	-2,214	0,655	0,031	0,907
A(0,5)	-2,215	0,660	0,055	0,907
A(1)	-2,278	0,670	0,113	0,908
A(1,5)	-2,278	0,684	0,188	0,908
A(2)	-2,348	0,700	0,285	0,909
A(3)	-2,551	0,738	0,504	0,911
A(4)	-2,697	0,754	0,612	0,912

Аналіз даних, наведених у таблиці 1, показує, що в цілому в Україні платоспроможний попит населення на освітанські послуги перебуває переважно під впливом збільшення доходів домогосподарств. При зростанні розміру їх грошових доходів на 1% витрати на освітанські послуги підвищуються не більше, ніж на 0,6%. При цьому вплив фактора матеріальної диференціації мінімальний. Його величина загалом по Україні становить лише 0,1%.

Подальший аналіз свідчить, що загальна тенденція зростання платоспроможного попиту на освіту по-різному проявляє себе в різних типах домогосподарств. При збільшенні матеріальної диференціації інтенсивніше зростають витрати на освіту в найменш забезпечених домогосподарствах. Це пояснюється тим, що у малозабезпечених домогосподарствах депривація за потребами на освіту компенсується перерозподілом витрат сімейного бюджету і обмеженням, внаслідок цього, платоспроможного попиту на харчування, охорону здоров'я, відпочинок, дозвілля. Отже, розвивається суперечлива тенденція: при переході від заможних домогосподарств до бідних попит на платні послуги зростає. Так, при збільшенні параметра індексу Аткінсона від 0,25 до 4 еластичність попиту на освіту за рівнем доходу (a_1) підвищилася на 15,1%, за рівнем диференціації (a_2) – у 19,7 разу. Зіставлення цих двох тенденцій – свідчення високої мотивації населення до професійної і соціальної мобільності за рахунок освіти. Бідні домогосподарства намагаються здобути освіту за рахунок зменшення витрат на споживчі потреби, одяг, відпочинок.

При побудові функції платоспроможного попиту домогосподарств по роках (2004–2007 рр.) залежно від рівня доходу домогосподарств або від рівня матеріальної диференціації виявлено, що в цілому по Україні попит на послуги освіти зростає при підвищенні грошових доходів, тоді як вплив на нього індексу нерівності домогосподарств зменшується.

Так, за зазначений період еластичність попиту підвищилася в 1,75 разу. Його динаміка по економічних групах домогосподарств показує, що платоспроможний попит підвищився за рахунок найбільш заможних верств населення. Вони протягом чотирьох років демонстрували зростаючий попит, тоді як малозабезпечені верстви показували зменшення витрат на освіту. Так, у двох останніх групах бідних домогосподарств попит зменшився в 2007 році на 48,4 і 36,1% відповідно. Це доводить, що бідні домогосподарства потребують найбільшої уваги з боку банків і особливих механізмів кредитування освітніх послуг.

Аналіз впливу диференціації на попит населення на платні освітянські послуги свідчить, що в 2004, 2005 і 2006 роках зростання диференціації домогосподарств зменшувало попит населення. У 2007 році показник еластичності витрат на освіту змінив від'ємний знак (-) на позитивний (+). У найбільш благополучних домогосподарствах попит на послуги освіти став практично нейтральним до показників диференціації. У малозабезпечених домогосподарствах навпаки – еластичність витрат на освіту під впливом диференціації залишається досить високою, хоча й покаже регресивну динаміку.

Вивчення залежності платоспроможного попиту від соціальної диференціації дає можливість з високою ймовірністю говорити, що у малозабезпечених верствах населення мотивація до соціальної мобільності перевищує їх економічний потенціал, здатний її реалізувати. У бідних домогосподарствах попит на освіту в 2007 році становив 0,5–0,6% на 1% зростання показника диференціації.

Висновки. Серед напрямів, які є критичними для підвищення професійної і соціальної мобільності молоді, можна виділити такі.

Сучасну освіту необхідно розглядати як діяльність креативну, пов'язану з інтелектуально-творчим розвитком учнів, зі збільшенням їх внеску в людський потенціал суспільства. Для цього потрібно забезпечити єдиний підхід до навчання, заснований на ключових компетентностях, на технологічній взаємопов'язаності різних ланок системи освіти. Успішність виконання цього завдання залежить від залучення основних суб'єктів освітянського процесу до постановки цілей подальшого розвитку освіти, розробки стратегії і тактики, оцінки результатів.

В умовах постіндустріального інформаційного суспільства, заснованого на знаннях, необхідно забезпечити проголошений освітянською реформою принцип рівного доступу до якісної освіти. Першочерговим кроком у цьому напрямі можна вважати законодавче проголошення обов'язковості дошкільної освіти з внесенням поправок у Закон України «Про дошкільну освіту», посилення ролі державних і місцевих органів в оплаті послуг дитячих садків, прискорення переходу до профільного навчання в старшій школі, введення і модернізацію фінансового механізму середньої освіти на основі впровадження нормативно-подушового методу фінансування. Розширення доступності вищої професійної освіти має здійснюватися за рахунок освітянських, у тому числі безвідсоткових, кредитів і грантів. Надання банківської і державної підтримки має залежати від ряду факторів, основним з яких повинен стати рівень матеріальної забезпеченості студентів.

Найбільшої підтримки потребують студенти із малозабезпечених домогосподарств. Для них необхідно застосовувати заощадливі механізми кредитування.

Джерела

1. Ковалева Г.С., Красновский Э.А., Краснокутская Л.П., Красноярская К.А. Результаты международного сравнительного исследования в России // Народное образование. – 2004. – № 1.
2. Хмелевська О.М. Доступність якісної середньої освіти та можливість отримання спеціальної освіти / Бідність та нерівні можливості дітей в Україні. – К., 2009.
3. Дошкільні заклади України у 2008 році. Стат. бюлетень. – К.: Консультант, 2009.
4. Статистичний щорічник України за 2008 рік. – К.: Консультант, 2009. – 407 с.
5. Онищенко О. Профильная школа: похвальные упреки и обличительная похвала // Зеркало недели. – 2010. – № 6.
6. Что же показывают результаты исследования PISA? – Доклад Г.С. Ковалевой на семинаре «Актуальные исследования и разработки в области образования», организованном Институтом развития образования ГУ-ВШЭ 21 февраля 2008 г. // Вопросы образования. – 2008. – № 1.

7. *Загальноосвітні* навчальні заклади України на початок 2009/10 навчального року. Стат. бюлетень. – К., 2010.

8. *Основні* показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2009/10 навчального року. Стат. бюлетень. – К., 2010.

9. *Образование* и общество: готова ли Россия инвестировать в свое будущее. Доклад Общественной палаты Российской Федерации / Вопросы образования. – 2007. – № 4.

10. *Higher Education: The Lessons of Experience*. – Washington D.C. ^ The World Bank, 1994.

Анотація. Розглядаються потенційні можливості освіти з метою реалізації її функціональної ролі у забезпеченні професійної і соціальної мобільності молоді. Пропонуються заходи з поглиблення реформування освітньої системи, пов'язані з удосконаленням дошкільного виховання, доступністю й розвитком профільної школи і вищої освіти. Обґрунтовано доцільність впровадження нормативно-піддушового і кредитного механізмів як фінансових інструментів підвищення доступності до високоякісних освітніх послуг.

Аннотация. Рассматриваются потенциальные возможности системы образования с целью реализации ее функциональной роли в обеспечении профессиональной и социальной мобильности молодежи. Предлагаются меры по углублению реформирования образовательной системы, связанные с совершенствованием дошкольного воспитания, доступностью и развитием профильного обучения и высшего образования. Обоснована целесообразность внедрения нормативно-подушевого и кредитного методов в качестве финансовых инструментов повышения доступности к высококачественным образовательным услугам.

Summary. Potential possibilities of the system of education with the purpose of realization of its functional role are examined in providing of professional and social mobility of young people. Measures are offered on deepening reformations of the educational system, which are related to perfection of preschool education, availability and development of the type teaching and higher education. Preschool education must lean against support of the state, including on indemnification the parents of charges on payment of stay of children in private preschool. Financing of middle school must correspond structural changes in the general system and to be besom attached to the types of schools. Expedience of introduction of corresponding to norm financial instrument is grounded as an increase of availability to high-quality educational services.

Expansion of availability of higher professional education is related to the grant of educational credits. In the article on the basis of application of statistical tool analysed dynamics and social pattern of solvent demand of population on services of higher school. On the basis of the got information to differentiate going is offered near credit support of students.

Ключові слова: професійна мобільність, соціальна мобільність, соціальний ліфт, система освіти, дошкільна освіта, профільна школа, вища освіта, ключові компетентності, нормативно-піддушове фінансування, освітянські кредити, позички, гранти.

Ключевые слова: профессиональная мобильность, социальная мобильность, социальный лифт, система образования, дошкольное образование, профильное образование, высшая школа, ключевые компетентности, нормативно-подушевое финансирование, образовательные кредиты, займы, гранты.

Keywords: professional mobility, social mobility, social elevator, system of education, preschool education, type education, higher school, key a competence, to be becom attached to financing, educational credits, loans, underbacks.

Стаття надійшла до редакції журналу 07.04.2010 р.